

A Korai magyar történeti lexikonról II.

Korai magyar történeti lexikon

(9–14. század)

Főszerkesztő *Kristó Gyula*.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

753 old., 19 térkép.

Nem könnyű feladat erről a lexikonról írni. Általában, az ilyesfajta kézikönyvek recenziálása mindig problematikus, mert nincs olyan olvasó, akinek ne lenne gondja azzal, hogy mi maradt ki, mit tárgyal hosszan, mit röviden, mit csinált volna ő másképp. Viszont az olyan olvasónak, mint én, aki maga is megkísérel valami hasonló lexikont barkácsolni (a Garland kiadó sorozatában – *Deo propitiente!* – megjelenendő „Medieval Eastern Europe: An Encyclopedia”-t) sőt, aki valamennyire ismeri a jelen munka elmúlt sokévi hányattatásait is, annak még nehezebb a dolga. Mert hogy nagyon jól tudja, mennyi gond és nehézség rejlik a végül asztalra került könyv „háttérében”. Kezdjük tehát a könnyebb végén: pompás és dicséretre méltó a vállalkozás, nemkevésbé a szerkesztők bátorsága, amivel végülis elvágva a gordiuszi csomót – mit csomót? legalábbis hálót! – kihozták a lexikont úgy, ahogy lehetséges volt, s nem vártak arra, hogy minden a legtükéletesebb formában elkészüljön. (Hogy illetéknéppen a lexikon arányai kissé eltolódtak, a régészek kevésbé jól, mások – például a turkológusok – igen erősen szerepelnek, az, gondolhatni, elkerülhetetlen volt.) A tökéletességre várni alighanem utópikus: az némigen szokott amúgy sem sikerülni, s ha mégis, akkorra a „rendes és szorgalmas” munkatársak írásai rég elavulnak, újra kell kezdeni a szerkesztést, s így tovább da capo ad infinitum.

Az utóbbi évtizedekben láthatólag sokhelyütt érezték úgy a középkorászok, hogy itt az ideje valamiféle összefoglaló referencia-munka kiadásának. Nem tudom, ki volt az első, de teljességében tudtommal csak kettő jelent meg, a tizenkét kötetes amerikai *Dictionary of the Middle Ages* és a hatkötetes lengyel

Słownik starożytności i średniowieczności. Ezekhez hozzátehetjük a három kötetes *Oxford Dictionary for Byzantium*-ot is. Már a vége felé közeledik (kb. az S betűnél tart) a végül szintén tizenkét apróbetűs kötetre tervezett *Lexikon des Mittelalters*.

Hogy illeszkedik a Korai magyar történeti lexikon ezekhez a vállalkozásokhoz? A *Dictionary* szerkesztői annak idején azt a kívánságot fejezték ki a szerzőknek, hogy a lexikon a végzős középiskolások és kezdő egyetemisták számára (is) hasznos legyen. Ennek szellemében például ránk szóltak, ha „nehéz szavakat” használtunk (ha jól emlékszem, az utraquizmus kiesett a szitán...). Helyel-közzel tehát inkább a magasabb szintű ismeretterjesztés dominált, ugyanakkor a *Dictionary* szerkesztői – noha azok élén az igencsak hagyományos politikatörténész, Joseph R. Strayer állt – egy sor olyan szócikket készítettek, amit eddig hasonló formában nemigen lehetett olvasni, elsősorban kultúrtörténeti témákban és a középkor ún. anyagi műveltségéről, pl. Strayer maga egy pompás kis cikket a tégláról („Brick”, 2:375). Egy másik példa a család („Family”, 4:593-612) tizenkilenc oldalas címszava, amely egyaránt tárgyalja a jogi és a demográfiai aspektusokat, a családról vallott nézeteket és (amennyire ismert) a középkori valóságot. A Korai magyar történeti lexikon egyértelműen magasabb olvasói szintet céloz meg és – többnyire – ki is elégti az elvárást. S hogy kevesebb „újdívatú” témát tárgyal, annak alighanem az is az oka, hogy idehaza (még?) nem sok kutató foglalkozik ezekkel. Ambár a múlt századbeli „kultúrtörténészek” egyetmást kiderítettek, amiből lehetett volna meríteni, s nem hiszem, hogy ne lenne olyan fiatal történész, aki szívesen kibogarástna volna azokból s a forrásokból, hogy mit is tudunk a középkori magyar családkról – a jogi szempontokon kívül.

A bizantinisztikai enciklopédia kitűnő különlegessége, hogy korunk egyik vezető tudósa, Alekszander Kazsdan gya-

korlatilag sajátkezűleg szerkesztette mind a három kötetet, szinte hihetetlen gyorsasággal és alapossággal. A dumbarton-oaksi kutatóintézetnél a háttérben a legjobb fiatal kollégákat nyerte meg munkatársnak, de elsősorban maga ragaszkodott a pontossághoz és színvonalhoz. (Így például Imre herceg állítólagos bizánci „hercegnő” felesége elvérzett a szerkesztői asztalon, mert Kazsdan szerint nincs „elszámolatlan” hercegnő a 11. század elején.) Mégis, a szerkesztők szembenéztek azzal, hogy Bizánc ismerete az angolul olvasó világban olyan csekély, hogy sok esetben meg kell elégedniük alapvető és nagyvonalú bemutatással s nem számíthatnak arra, hogy apróbb részletkérdések érdekelnék olvasóikat. Például az eretnekségekről írt címszó („Heresies”, 2:00) igencsak általános és nem utal sem a pauliciánusokra, sem a bogumilokra, stb.

A Söwnik, mint ismeretes, eredetileg ugyanannak a „népi demokratikus kooperációnak” lett volna része, amivel a magyar vállalkozás is indult. Ennek folytán közös bennük az a döntés is, hogy a korszakhatárt a 14. század végére jelölte ki, amiről persze lehetne vitatkozni, de az valóban messze vezetne. És hát mindenfajta periodizáció szükségképpen vitatható (s elég sok felesleges tinta ment is rá főleg az elmúlt marxista-leninista meddő évtizedekben...) A részleteket nem ismerem, de láthatólag a lengyelek elég hamar úgy döntöttek, hogy „magad uram...” és kiadták a „szláv népek” korai történetére vonatkozó gyűjtésüket. A válogatás természetesen védhető – főleg, ha az ember hisz a 19. századi álmokban egy nagy közös szláv múltról –, de mégis kissé egyenetlen, hiszen a térség történetét a magyarok, románok, a balti népek és albánok nélkül nemigen lehet kielégítően bemutatni, míg az „oroszkok” felvétele a lexikon keretébe bizonyos mértékig parttalaná teszi a vállalkozást. Viszont egyes szócikkeivel a Söwnik igencsak hasonlít a Korai magyar történeti lexikonhoz, persze azzal a különbséggel, hogy majdnem minden témát öt-hat alfejezetben tárgyal, minden egyes szláv néppel, illetve állammal kapcsolatban (amit a mi tervezett

amerikai enciklopédiánkban szeretnénk elkerülni!), s nem vállalja (a foghíjasság miatt nem is igen vállalhatná!) valamiféle összefoglaló-összehasonlító áttekintés megfogalmazását. S még egy hasonlóság: mind a Söwnik (amely még a „rendszer-változások” előtt jelent meg), mind a Korai magyar történeti lexikon (ami viszont azután) kritikátlanul használja a marxista-leninista szótár néhány, alighanem idejétmúlt darabját, pl. olyanokat, mint a „feudalizmus” – gyakorlatilag a „középkor” szinonimájaként. Pedig e tekintetben egy gyors, utolsó pillanatbeli szerkesztői gyógypillantás talán lehetséges lett volna. Persze lehet, hogy a szerkesztőség változatlanul érvényesnek tekintti ezeket a szóhasználatokat, ami természetesen szíve joga.

A Lexikon des Mittelalters, mondhatni, „kézből nyerő” mindenki mással szemben, mert az egész európai középkorral foglalkozik, s nem úgy, mint az amerikai, egyértelműen a tudományos (felsőéves egyetemista, sőt medievista) közönségnek szól. Szerkesztésében keveredik az „enciklopédikus” és a „lexikális” közelítés: van számos hosszú, átfogó szócikk, de igen sok rövid, egy-egy személyt vagy helyet bemutató lemma is. Kelet-Közép-Európa – elsősorban František Graus alapítói részvételének köszönhetően – igen jól van képviselve: Kézai Simonra például harminc sort szántak, fele annyit, mint a Korai magyar történeti lexikon, ami összeurópai „statisztikában” igencsak becsülendő, s egyik-másik kevéssé jelentős István nevű királyunkra még többet is, mint amennyit megérdemelnek (s amennyit tudunk róluk). Az, hogy az Artemis-Verlag az első helyezett, érthető is: nemcsak a rendelkezésükre álló terjedelem miatt, hanem mert akkora s oly kvalifikált stábbal dolgoznak, aminek egyetlen másik vállalkozás sem jön közelébe. (Igaz, meg kell hagyni, hogy nemcsak Kazsdan, de Strayer is maga olvasta legalábbis az utolsó fordulóban az összes szócikket, s szerkesztőségi munkatársai éles szemét mindenki, aki dolgozott velük, csak dicsérni – illetve vérmérséklete s kritika-tűrési határa szerint, szidni – tudja. A Lexikonnak nincs ilyen egy személy-

ben tekintélyes igazi főszerkesztője.) Az összehasonlító tárgyalást a Lexikon sem oldotta meg teljesen, bár a tematikus szócikkek mindig egy általános bekezdéssel kezdődnek, ami a tárgy „összközépkori” jelentőségét, illetve értelmét summazza, s ezután következnek (nem mindig eléggé összehangoltan) az egyes országok, ill. régiók. (A Gesandtschaft címszónál pl. nem vették észre, hogy a néhai Jozef Macek és én ugyanarról a II. Ulászló alatti követjárásról írtunk, de egyikünknek sem ajánlották, hogy ne ismétlje a másikat, s nem iktattak be keresztutalást sem. Apróság.) Ezt is inkább magamnak („lányomnak, menyemnek címezve”) mondom, remélve, hogy a Medieval Eastern Europe-ban sikerül majd „organikusabban” egybeilleszteni a nemzeti anyagokat... És, bár nem ebben a formában merül fel, a Korai magyar történeti lexikon szerkesztői, úgy látom, élesszeműek voltak, s nagyjából elkerülték (a sokszor szinte elkerülhetetlen) ismétlődéseket.

Úrrá léve sorstársi szolidaritásomon, mégiscsak szóvá tennék két dolgot, lehet, hogy nem éppen kardinálisak. Az egyik, hogy a szerzőknek vagy nem mondták vagy azok nem hallgattak oda (ami tapasztalataim szerint nem ritka!), hogy egy ilyen szakosított lexikonban nem kell elmondani egy-egy középkori fogalom általános „alap”-jelentését, legfeljebb néhány szóban, s rögtön rá kell térni a Magyar Királyságra vonatkozó „speciális” in-

formációra. Ezt sokan nem tartják be (pl. az „istenítélet” címszó kétharmada magát a fogalmat tárgyalja – világosan és hasznosan –, s csak az utolsó húsz sor szól a magyarországi gyakorlatról; az „investitúra” harmincnegyzet sorából csak nyolc igazán helyi jelentőségű; a „legátus” címszónál fele-fele az arány). S mint már fentebb írtam, úgy tűnik, hogy a sztyeppei népekről szóló, főleg turkológiai szócikkek felvétele nem mindig meggyőző. Bármi érdekes is egy-egy törökös népről vagy népcsoportról olvashatni (pl. „kipcsakok”), ha annak minimális (vagy éppen a szövegből egyáltalán elő nem tűnő) kapcsolata volt a magyarokkal vagy a később magyarok lakta földdel. Végül egy mondat a nyelvezetről: nagyrészt jó magyarsággal íródott a lexikon, a szakmai zsargont igyekszik elkerülni. Hogy manapság az a divat, hogy pl. egy térkép helyét úgy jelöljük, hogy az a 272–273. oldalak között van, noha a magyar nyelvtan szerint két sorszám egyesszámot vonz, az ellen már csak a magamfajta régidivatú pedáns berzenkedik.

Hadd zárjam ezeket a gondolatokat az elsőben mondottakkal: mindösszesen igen hasznos, értékes vállalkozás a Korai magyar történeti lexikon, és szerkesztői és munkatársai, minden apró megjegyzésem ellenére, csak dicséretet és köszönetet érdemelnek.

Bak János